

Lázár deákról, a magyar
térképészet ősatyjáról

ny: életrajz

alm

LÁZÁR DEÁK FÖLDJÉN

Pontosan nem tudható, hogyan látták középkori eleink Magyarországot földjét. Volt-e, aki egyetlen tablóképben fel tudta idézni az erdélyi Szászföldtől a zordon Trencsénig, a Beszkidektől Dalmáciáig húzódó változatos birodalmat?

Abu Hamid al Garnati, hispániai kalandor, aki színes képet rajzol a korabeli Európáról s benne országunkról is, egy bizonytalan mondatában megemlíti, hogy Magyarországnak 78 városa van. Nyilvánvaló, hogy várost mond bár, de megyére gondol. A feljegyzés azért is érdekes, mert a derék muszlim utazó adatait jórészt a királyi udvarból szerzi, hisz tudni való: személyes kapcsolatban állt II. Géza királlyal. Ahogy Petrus Ransanus is, Mátyás királyunk történésze, aki *Epithoma rerum Hungarorum* című munkájában – túl azon, hogy gazdája, az uralkodó dicséretét zengi – az ország földjét is be kívánja mutatni. A palermói születésű humanista történész azt mondja: Magyarországnak „körülbelül” 57 megyéje van.

Ez a „körülbelül” kicsit tán meghökkentő. Főként, ha hozzátesszük, hogy a historikus fel is sorol az 57-ből 56-ot. Ám azokat is olyan pontatlanul, hogy Erdélyt (ahol pedig állítólag maga is megfordult) egyetlen megyének tudja, s említ ugyanakkor Báta és Zengg megyéket is, melyek sosem léteztek. Szlavónia és Máramaros viszont nem megye, hanem nagyobb tájegység nála.

Ha hozzátesszük, hogy Ransanus Mátyás udvarában élt, az ország szívében, ahol az előljárókat kinevezték,

s ahová nem utolsósorban az adók is befutottak, meghökentő a szerző bizonytalansága. Arra következtethetünk belőle, hogy Mátyás udvarában nem volt senki, akinek pontos képe lett volna a birodalomról. Az is feltűnő, hogy a lelkes historikus a Dunántúlt sokkal jobban ismeri, mint mondjuk az akkoriban útonálló járta, mocsaras-lápos Alföldet. Amiből levonható a tanulság: Pannónia már akkor is sokkal civilizáltabb táj volt, mint a keleti végvidékek. Ransanus továbbá pontosan felsorolja a Duna menti településeket, ám ahol nincsen ekkora hajózható folyó, ott az adatai is elbizonytalanodnak...

Korai évszázadaink legbecsesebb emléke, mely országunk földjét egyetlen látomásként rajzolja meg, Lázár deák 1514-ben készült térképe. A szerzőről alig valamit tudni. Bakócz érsek titkára volt (secretarius), és sejtethetően keresztül-kasul beutazta az országot. Magyarságához sem férhet kétség, egyik-másik település nevének írásmódjából ez egyértelműen kiderül. Az a dadogás és már-már konzekvens félrehallás, mely egy-egy német, olasz vagy szláv krónikást jellemez mind a mai napig, amikor magyar személyek vagy falvak nevét sorolják, Lázár deákra nem jellemző. Bár műve latin (és német) nyelvű, pontosan írja: Keresztes, Sarospatak, Margareta falu. Még a tájnyelvi különbségekre is van fülhallása, hisz például kétféle „Oroszlánköt” tüntet fel: a bakonyit *Orotzlankw*-nek jegyzi, míg a Mátrában található – a palócos ejtést követve – *Arozlake*-ként.

A nevezetes térképet, melyet 1528-ban Peter Apianus metszett fába és nyomtattatott ki Ingolstadtban, a szerző, sajnos, már nem láthatta, a dúcon nem javíthatott. Művét a kortársak ismerték és használták is, például Oláh Miklós érsek, aki németalföldi száműzetése idején ír Magyarországról földjéről, és kétség nem férhet hozzá, Lázár deák munkáját teríti ki maga elé, amikor a vérbe és szennybe fúlt haza régvolt szépségéről álmodik. Aztán viszont – a be-

cses munka elfelejtődött, elkallódott. Csak néhány, kétes értékű másolata volt ismeretes, mígnem 1896-ban egy régiségkereskedőnél rátaláltak egy gyűrött, de eredeti példányra, s ezt az egyetlen, becses *Chorographia Hungarica* ma nemzeti könyvtárunk őrzi.

Nagy kár pedig, hogy a tudós deák már nem korrigálhatta az Apianus-térképet – Lázár deáknak 1526-ben nyoma vész a kortárs feljegyzésekben –, mert sok hiba csúszott bele. Ezek oka egyrészt a dűcot készítő nyilvánvaló tájékozatlansága a térképészet tudományában. Másrészt a formátum, hisz álló helyzetű lapba kellett belesűríteni az amúgy vízszintesen terebélyesebb ország képét. Gondot okozott továbbá, hogy a térképen feltüntetett címernek és a magyarázó szövegeknek is „kellett a hely”, s emiatt további torzulások váltak szükségessé. Végül a dűc elkészítője még abba a hibába is beleesett, hogy a nagy tudású Lázár deák feljegyzései nyomán összerakott művet 45 fokos szögben „megbillenti”, hogy belepréselhesse az álló formátumú lapba. Így aztán a Duna nem északról délnek, hanem északnyugatról délkeletnek tart, a Balaton pedig „függőlegesen” áll, holott a lap szélén az égtájak jelölése pontos.

Az „illesztéseknél” még az is előfordul, hogy egy-egy település megduplázódik. Máramarosban Kelecsény(?), az Alföldön pedig Nádudvar – a dűc készítőjének elkerülte figyelmét a lapszus – kétszer is szerepel. Más települések viszont „lemaradnak” a lapok pontatlan illesztésekor: látszik egy vár rajza, de név nincsen mellette. Vagy épp félbemarad egy város neve, netán erődtímenyének tarka képe.

... A jelzett 45 fokos torzulás következtében minden elcsúszik. A térképen, mely a jelzett hibák ellenére kora legmagasabb európai nívóján áll, még nem ismeretes a modern vetületi szemlélet. Bal felső sarkában található a Felvidék, a Szepesség és Bártfa vidéke. A jobb felső csücsökbe

esnek az erdélyi „székek”, Csik-, Kézdi- és Orbaiszék, továbbá Gyergyó (Gurgio). Alul baloldalt Ausztria Stájerországgal és Karinthiával, jobbra lent pedig Dalmácia és a tenger (Mare Adriaticum) helyezkedik el.

Három jelentős tó tarkítja az ország területét. A Fertő, a környező mocsárvilággal, Sopronnal (Oedenburg, magyar követő latinsággal Sopronium) és Magyaróvárral (Owar, illetve Altenburg). A – mint említettem – „függőlegesen álló” Balaton partja néptelen, itt nincsen település feltüntetve. Tihany szigetként árválkodik a víztükör közepén (Tyhan). Északon Kenese, a mai déli parton pedig többek között Fok, Szántó, Köröshegy és Somogyvár van feltüntetve. A mai északi part képe jóval izgalmasabb és mozgalmasabb. Veszprémtől (Veszperinium) déli irányban sorakozik Bér, Leweld, Vázsony, Somló, majd az eocén vulkáni kúpok vidékén Csobánc, Szigliget (Zegliget), Tátika (Tadika). Oldalt (mivel nem fért a „helyére”) felsorolódik még – számokkal jelölve – többek között Zalavár és Keszi (nyilván a mai Gyulakeszi).

A Velencei-tó hiányzik Lázár deák térképéről. Vagy elkerülhette a figyelmét a mocsaras-nádas víztükör, vagy – ez sem zárható ki – a nevezetesen tó épp kiszaradt az idő tájt, ami aszályos időszakokban elő-előfordult. Végül harmadikul egy nevenincs, csak See-nek jelzett tóóriás terebélyesül a térképen – Becskerek és Temesvár között. Utóbbi nyilván a Béga meg a Temes tüneményes, vadmadarak százmillióit vendéglő lápvilága, mely Herman Ottót is megigézte kócsagjaival és ráróival, kanalgémeivel, batláival meg a zajos vadrucák számolatlan nemeivel...

A térkép közepén a Kunok mezeje (Cumanorum Campus) helyezkedik el. Hatalmas, csaknem települések nélküli pusztaság, melynek a peremén árválkodik csak néhány helység: Halas, Badány, Félegyháza és délebbre, Körtvélyes alatt Szegedein, azaz Szeged.

A kunok nevét viselő pusztaság fölött egy másik óriás mező terebélyesül – név nélkül, de sivatagi hangulatot sugallva – a közepén Debrecen városával. Oldalt csak egy-két falu: Nánás, a duplán szereplő Nádudvar, Mező-hegyes (azaz Hadies), Sámson, Böszörmény (Beszermen) és Káló.

A két óriásfolyam, a furcsa helyzetű Duna meg a Tisza csatangolásra ingerli a báméskodót. Valósággal „vezetik” a partjaikon oldalnézetben felvázolt hegyeket. Ahol egy-egy oldalsó folyó beléjük csobban, a hegyek is tisztelettel szétválnak, így ágaznak egyre tovább, kisebb tájak felé. A hegyekre (a tájak hangulatát jelölendő) lombos és tűlevelű fákat meg erődítményeket rajzolt a deák nyomán dolgozó Peter Apianus mester.

Elbarangolhatunk a Sajó nyomvonalán a Szepességig, a Szamos nyomvonalát követve a Wlahok hegyein át Kolozsvárig. A Laborc mentén a vad hegyek világába. A Körösök futását követve pedig (Lázár deák akkurátusan jelzi: Fekyer Keres és Feketekeres) meg a Maros folyása mentén Transsylvania szívébe, Kaproncától Segesvárig és Bálványostól (Beluomos) Kamarásig (Kameros).

És menet közben sokszor ma már nehezen azonosítható városokban és kastélyokban pihenhetünk meg. Hajdan büszke településeken, melyek erődítményei és székesegyházai szilárdan álltak még Lázár deák korában, mára viszont rommá enyésztek, ha azonosíthatóak egyáltalán...

Ne feledjük, a térkép a török hadak fenyegettetése közepette készült, s mire Ingolstadtban kinyomtatták, már bele kellett rajzolni középre a szomorú képet, a mohácsi csatáét. Nem idegen a térkép hangulatától a török sereg kicsinyített képmása, ahogy – Mohács, Újvár és Beremény között – Apianus feltünteti. Ágyúkat és zászlókat láthatunk, összegabalyodott, hangyányi emberkéket, amelyeknek és akiknek parányisága és már-már farsangi hangulata nem kendőzheti el a tragédiát, mely – Apianus

szóhasználatával élve – Khüning Ludwigot érte, szemben „Soleymanno magnoval”.

Nem tudható, hogy a nagyszerű Lázár deák, a magyar térképészet ősatya és zseniális megalapítója merre járt a nevezetes eseménykor. Csak sejthető, hogy maga is ott veszett Mohács mezején, melyet a dúc készítője – szemben a fakó környezettel – veresbarnára fest.

SZEPESI ATTILA